

نسبت‌شناسی ارز و رمزارز در نظام تقنینی ایران

سجاد عسکری*

چکیده

مقاله حاضر به دنبال بررسی مفهوم ارز در نظام حقوقی ایران و تبیین نسبت مفهومی آن با آنچه امروزه به عنوان رمزارز یا ارز مجازی شناخته می‌شود، است. شناخت این نسبت از این جهت واجد اهمیت است که در صورت انطباق مفهوم ارز بر رمزارز، معاملات رمزارزها نیز مشمول احکام قانونی مربوط به معاملات ارز، از جمله لزوم انجام معاملات آن با اخذ مجوز از بانک مرکزی و با رعایت ضوابط تعیینی دولت خواهد بود. این مقاله به شیوه‌ای تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای اثبات می‌کند که هیچ یک از ارکان قانونی تعریف ارز، یعنی پول بودن، رایج بودن و خارجی بودن، بر آنچه امروزه به عنوان رمزارز شناخته می‌شود، قابل تطبیق نیست و رابطه مفهومی این دو از نظر حقوقی، رابطه‌ای از جنس تباین است. نتیجه آنکه در شرایط کنونی، اصل صحت و اباحه، حاکم بر نقل و انتقال رمزارزها است و با ممنوعیت قانونی منجر به بطلان معامله یا مجازات مرتکب مواجه نیست. آزادی معاملات رمزارز و صحت آن، با وجود ممنوعیت و بطلان برخی از مصادیق نقل و انتقال معاملات ارز با وجود وحدت کارکرد این دو از بسیاری جهات و چه بسا اثرگذاری بیشتر معاملات رمزارز بدون ضابطه در نابسامانی اقتصادی، قابل خدشه است. اقدام فوری قانون‌گذار در جری قواعد مربوط به نقل و انتقال ارز بر نقل و انتقال رمزارز تحت یک ماده واحد به عنوان گام حداقلی و موقت، و قاعده‌گذاری مستقل و جامع در حوزه قواعد حاکم بر استخراج و نقل و انتقال رمزارز در نظام تقنینی ایران، به عنوان گام مطلوب و غایی، پیشنهاد مشخص این مقاله است.

واژگان کلیدی: ارز، رمزارز، ارز مجازی، قاچاق ارز، پول رایج

مقدمه

قدمت پول را باید به درازای عمر بشر و همزاد با مفهوم مالکیت دانست. توسل انسان نخستین به طبیعت برای رفع نیازهای خود و آشنایی تدریجی او با مفهوم انباشت و مزیت نسبی گروه‌های انسانی مترکم در کالاهای ذخیره، مفهوم ارزش و مبادله را برای انسان نمایان ساخت. مبادلات کالایی در شکل نخستین و سپس استفاده از کالاهای جایگزین تلاشی بود برای کسب ارزش و انتقال آن. تطور پول در دوره‌های بعدی، با توجه به مزایا و معایب خاص شکل آن در هر دوره - به صورت پول فلزی، پول کاغذی و پول تحریری - ظهور کرد (یوسفی، ۱۳۷۷: ۶۵-۲۸). به نظر می‌رسد که با ظهور پول‌های الکترونیکی، آخرین مرحله از مراحل تطور پول محقق شده باشد؛ اما دیری نپایید که بطلان این تصور با ظهور رمزارز یا ارزهای دیجیتال، با ویژگی خاص خود یعنی عدم اتکا بر پشتوانه دولتی، محرز شد. در خصوص مفهوم و ماهیت پول و ارز و قواعد حاکم بر نقل و انتقال آن، هم در آثار فقهی و هم در آثار حقوقی به تفصیل بحث شده است. عمده مباحث مطرح در آثار فقهی متقدم، تحت عنوان بیع الأثمان یا بیع صرف مورد توجه گرفته است و در آن بیشتر از مباحثی همچون ربوی بودن یا نبودن و جایگاه تسلیم عوضین صحبت شده است. (اردبیلی، ۸/۱۴۰۳: ۳۰۱؛ شهید ثانی، ۳/۱۴۱۵: ۳۷۴؛ انصاری، ۳/۱۴۱۵: ۷۷؛ زعتری، ۱۹۹۶: ۹۶). این مباحث، عمدتاً معطوف به نقل و انتقال نقدین (درهم و دینار) می‌باشند. در آثار متأخرین از فقها، با توجه به پیدایش مفاهیمی همچون رواج پول کاغذی و اعتباری، نرخ تبدیل پول ملی کشورها، تورم و کاهش ارزش پول، تلاش فقها در تبیین این مفاهیم تمرکز بیشتری پیدا کرد که در آراء فقهای این عصر به خوبی قابل ملاحظه است (خویی، ۱۳۸۵: ۴۹۱؛ حائری، ۱۳۶۹: ۱۰؛ هاشمی شاهرودی، ۱۳۷۴: ۵۹؛ مطهری، ۱۳۶۸: ۱۷۷). وجه مشترک همه این آثار، تبیین ماهیت فقهی و حقوقی معاملات پول‌های فیزیکی و اعتباری مبتنی بر پشتوانه دولتی بود؛ در حالی که وجه ممیزه رمزارزها (چنانکه تبیین خواهد شد)، استقلال از پشتوانه دولتی است. به همین دلیل در میان آثار فقها و حقوق دانان نمی‌توان اثری مستقل در تبیین ماهیت حقوقی رمزارز و ارتباط آن با پول داخلی یا پول خارجی (ارز) مشاهده نمود. در میان مقالاتی که به این بحث پرداخته‌اند نیز رویه‌ها، متفاوت است: برخی به بررسی مالیت این پدیده از منظر فقهی تأکید کرده‌اند (سلیمانی پور و دیگران، ۱۳۹۶: ۱۹۲-۱۶۷) و برخی مالیت آن را از منظر حقوقی نگریستند (امینی و میری، ۱۳۹۳: ۱۷۲-۱۳۷). بعضی نیز ماهیت حقوقی فرایند استخراج و مبادله آن را مورد توجه قرار دادند (خردمند، ۱۳۹۸: ۱۲۴-۱۰۹). با وجود این تلاش‌ها، به نظر می‌رسد که هنوز رویه فقهی به اقتناع کافی برای صدور حکم به صحت انجام معاملات رمزارزها نرسیده است و

به دلایلی همچون ابهامات فراوان، وجود مفسده نوعی و... این تمایل وجود دارد که با حکم به اشکال داشتن خرید و فروش آن داده شود و یا صراحتاً معامله این نوع ارزها حرام و باطل دانسته شود. نکته مغفول در تمامی آثار و نظرات یادشده، تلاش در جهت تبیین نگاه «نظام تقنینی ایران» نسبت به پدیده رمزارزها است؛ امری که می‌تواند از ابهامات این پدیده نوین بکاهد و تلاشی باشد برای قاعده‌گذاری حقوقی مطلوب در این حوزه. شناخت نسبت مفهومی رمزارز با ارز، در این چهارچوب معنا پیدا می‌کند و زمانی اهمیت بیشتری می‌یابد که بدانیم نه تنها مفهوم و احکام رمزارزها در نظام قانونی ایران مورد بحث قرار نگرفته بلکه تعریف قانونی از «ارز» نیز در نظام حقوقی ایران (با وجود سابقه تقنینی بیش از یک صد سال در حوزه ارز)، قدمتی کمتر از ده سال دارد و برای اولین بار در سال ۱۳۹۲ مورد توجه قانون‌گذار ایران قرار گرفته است.^۱ توضیح آنکه بر اساس بند «پ» ماده ۱ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز، ارز، به «پول رایج کشورهای خارجی اعم از اسکناس، مسکوکات و سایر اسناد مکتوب و الکترونیکی که در مبادلات مالی کاربرد دارند» تعریف شده است. این تعریف، اگرچه که به نوبه خود، یک نوآوری در نظام حقوقی ایران محسوب می‌شود اما سؤالات و ابهاماتی را نیز به همراه می‌آورد. یکی از مهم‌ترین این سؤالات، این است که نسبت مفهومی رمزارزها با تعریف مذکور چیست؟ آیا این دو، هم‌معنی‌اند؟ آیا تباین مفهومی دارند و یا اینکه ارز مفهومی عام است که رمزارزها، یکی از مصادیق آن‌اند؟ با وجود تلاش برای تبیین مفهوم ارز در ادبیات حقوقی ایران (عسکری، ۱۳۹۸؛ سیاه بیدی و ثالث مؤید، ۱۳۹۷)، اما واقعیت این است که همچنان برای فهم زوایای این پدیده حقوقی - اقتصادی، راه بسیاری در پیش است.

طبعاً تبیین نسبت مفهومی ارز و رمزارز از زوایای مختلف فقهی، اقتصادی، اجتماعی و حتی سیاسی، واجد آثار مهمی است اما مقاله حاضر صرفاً درصدد تبیین این نسبت در نظام تقنینی ایران است؛ چراکه تبیین دقیق این نسبت، واجد آثار متعددی است که مهم‌ترین آن‌ها، رفع تحیر از نظام قضایی در خصوص شمول یا عدم شمول احکام وضعی و تکلیفی مربوط به معاملات غیرمجاز ارز (قاچاق ارز) بر معاملات رمزارزها است؛ چراکه بر اساس بند «خ» ماده ۲ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲، اصلاحی ۱۳۹۴: «عدم رعایت ضوابط تعیینی دولت یا نداشتن مجوزهای لازم از بانک مرکزی برای خرید، فروش، ورود، خروج یا حواله ارز» مصداق قاچاق ارز بوده و

۱. اولین مقرره قانونی که در خصوص پول به تصویب مجلس رسید، حدود چهار سال بعد از تشکیل آن بود. بر اساس اطلاعات موجود اولین متنی که با موضوع پول در نظام قانون‌گذاری نوین ایران به تصویب رسید، «قانون قرارداد نقره با بانک شاهنشاهی» بود. تاریخ تصویب این قانون اول فروردین ۱۲۸۹ بود.

ارتکاب آن، هم موجب اجرای ضمانت اجرای تکلیفی مرتکب و مجازات وی و هم باعث بطلان معاملات صورت گرفته به عنوان ضمانت اجرای وضعی می شود (عسکری، ۱۳۹۸: ۱۰۹)؛ بنابراین شناخت نسبت مفهومی ارز و رمزارز در نظام تقنینی ایران، ضرورتی اجتناب ناپذیر است. برای فهم مطلوب موضوع، ضروری است که ابتدا مفهوم ارز و مصادیق الکترونیکی آن در نظام تقنینی ایران مورد بررسی قرار گیرد و پس از آن مفهوم و مصادیق رمز ارز یا ارز مجازی مورد شناخت قرار گیرد تا از این رهگذر، بتوان به فهم رابطه مفهومی این دو در نظام تقنینی ایران رسید.

۱. مفهوم ارز در نظام تقنینی ایران

ارز، از نظر علوم مختلف، تعاریف مختلفی دارد. آنچه در شناخت نسبت مفهومی ارز و رمزارز واجد اهمیت است، شناخت مفهوم ارز از نگاه قانون گذار ایران است. در نظام قانون گذاری ایران، تعریف ارز برای نخستین بار، در قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲ مورد توجه قرار گرفت که این تعریف را می توان به عنوان شاخص در شناخت مفهوم ارز از نظر قانون گذار ایران در نظر گرفت. در بند «پ» ماده ۱ قانون مذکور ارز، به «پول رایج کشورهای خارجی، اعم از اسکناس، مسکوکات، حوالجات ارزی و سایر اسناد مکتوب یا الکترونیکی است که در مبادلات مالی کاربرد دارد» تعریف شده است. مبتنی بر تعریف ذکر شده در ماده ۲ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز، از نظر قانون گذار ایران، ارز باید واجد حداقل سه وصف باشد: نخست آنکه باید پول باشد و دوم آنکه باید رواج داشته باشد و سوم آنکه باید متعلق به کشور خارجی باشد. از آنچه که تشخیص نسبت مفهومی ارز و رمزارز بسته به تبیین این اوصاف است، ذیلاً به تبیین این اوصاف پرداخته خواهد شد.

۱-۱. پول بودن

مهم ترین ویژگی ذکر شده در تعریف ارز در نظام حقوقی ایران، این است که ارز، در وهله نخست، پول است. تعریف پول از دو منظر قابل توجه است: یکی از منظر اقتصادی و دیگری از منظر حقوقی. با وجود همه اختلافات اقتصاددانان در بیان ماهیت پول، می توان اجماع صاحب نظران بر کارکردهای پول مبنی بر واسطه مبادله، عیار سنجش ارزش و ذخیره ارزش را امری قطعی تلقی نمود (سلیمانی پور و دیگران، ۱۳۹۶: ۱۷۹). بانک مرکزی اروپا^۱ و سازمان مقابله با جرایم مالی آمریکا^۲ نیز همین کارکردها را برای پول برشمرده اند. این غلبه معنایی به حدی است که حتی در تعریف لغت نامه از پول نیز رسوخ کرده؛ چنانکه به نظر برخی لغت دانان، پول چیزی است که معیار ارزش مادی بوده و به عنوان وسیله مبادله مورد استفاده قرار می گیرد (معین، ۱۳۷۶: ۷۱۴). اگرچه که بنا به نظر برخی، تفاوتی میان تعریف

1. European Central Bank.
2. Financial Crime Enforcement Network.

اقتصادی پول و توصیفی که حقوق در پی آن است وجود ندارد (روشن و دیگران، ۱۳۹۷: ۵۸)، اما واقعیت این است که تعاریفی که از سوی اقتصاددانان از پول انجام گرفته است، مورد نگرش حقوق‌دان نیست زیرا اندیشمند حقوقی به دنبال تعریفی است که به درون مایه مورد نگرش داشته باشد و از سوی دیگر، تعریف اقتصادی از آن به اندازه‌ای گسترده است که صرف تراز حساب بانکی را نیز پول به شمار می‌آورد حال آنکه چنین چیزی برای یک حقوق‌دان، پذیرفتنی نیست (Geva & Muharem, 2015: 122). از این روی، برخی از حقوق‌دانان تلاش نموده‌اند که تعریفی محدودتر از پول در عالم حقوق ارائه دهند. به عنوان مثال از نظر پروفیسور من^۱ پول، به اموال منقول عینی‌ای اشاره دارد که از سوی قانون تجویز گشته و یا اشاره به یک واحد شمارشی به عنوان ابزار همگانی دادوستد در کشور محل صدور به کار می‌رود (امینی و میری، ۱۳۹۳: ۱۴۰). برخی دیگر نیز با بیانی دیگر، صدق مفهوم پول بر یک شیء را، منوط به اراده قانون‌گذار می‌دانند و بر آن‌اند که برخلاف اموال مادی، ویژگی‌های پول از ذات آن بر نمی‌خیزد بلکه ناشی از اراده قانون‌گذار است (سلطانی، ۱۳۹۸: ۲۶)؛ اما در مقام عمل، آنچه واجد اهمیت فراوانی است، شناخت ارکان این مفهوم در یک نظام تقنینی است که تاکنون مورد توجه قرار نگرفته؛ بنابراین ضروری است که اوصاف پول، در پرتو قوانین و مقررات این حوزه و با نگرشی حقوقی استخراج و تبیین شود. اگرچه که در سیر نظام تقنینی ایران، تاکنون پول مورد تعریف قانونی قرار نگرفته است، اما با بررسی مهم‌ترین قانون پولی کشور یعنی قانون پولی و بانکی مصوب ۱۳۵۱ به عنوان قانون مرجع، می‌توان برخی اوصاف مربوط به پول را برشمرد:

۱-۱-۱. تعیین مصادیق پول توسط دولت

اولین مسئله، بررسی نسبت اقتدار حاکمیت و اطلاق عنوان پول به یک شیء است. بر اساس بند «ب» ماده ۲ قانون پولی و بانکی کشور مصوب ۱۳۵۱، «فقط اسکناس و پول‌های فلزی که در تاریخ تصویب این قانون در جریان بوده و یا طبق این قانون انتشار می‌یابد، جریان قانونی و قوه ابراء دارد». همچنین بر اساس بند «د» ماده مذکور، «مسکوکات طلا، رواج قانونی ندارد». چنان‌که مشاهده می‌شود، در نظام حقوقی ایران، صرف ارزشمند بودن یک شیء و حتی رواج داشتن آن، ولو اینکه آن شیء یک سکه طلا باشد، مجوز اطلاق لفظ پول به آن شیء نخواهد بود. به تعبیر دیگر این دولت است که مصادیق پول را در یک نظام اقتصادی تعیین می‌کند. در اینکه مالیت و ارزش پیدا کردن یک شیء یا مفهوم به عنوان پول، ناشی از تبادل عرفی اجتماع است و دولت فقط آن را به رسمیت می‌شناسد، یا اینکه این دولت است که نسبت به جعل مالیت و ارزش در خصوص یک شیء یا مفهوم

تحت عنوان پول اقدام می‌کند، اختلاف نظر، جدی است^۱ اما قدر متیقن این ویژگی پول (یعنی لزوم تعیین مصادیق آن توسط دولت) این است که تنها استفاده از چنین پول‌هایی، مورد حمایت دولت قرار می‌گیرند و استفاده از سایر اشیاء به عنوان پول (ولو مورد پذیرش بخشی از جامعه هم باشد)، یا واجد آثار حقوقی پرداخت پول نخواهد بود و یا با مجازات مواجه خواهد شد.

۱-۱-۲. عدم وجود تلازم بین ارزش ذاتی پول و ارزش اعتباری آن

به طور کلی، برای هر پول، دو نوع ارزش می‌توان تصور کرد: ارزش ذاتی و ارزش اعتباری. ارزش ذاتی پول، ارزشی است که پول، با قطع نظر از نقشی که بر آن حک شده، به سبب جنس و ذات خود داراست و ارزش اعتباری پول، ارزشی است که از اعتبار و قرارداد حکومت‌ها و مردم برای پول ایجاد می‌شود. پول‌های کالایی و فلزی علاوه بر ارزش اعتباری دارای ارزش ذاتی نیز بوده‌اند اما پول‌های کاغذی و تحریری تنها مقداری کاغذ هستند که به سبب نقشی که حکومت‌ها بر آن حک کرده و اعتباری که مردم برای آن قائل شده‌اند، ارزش پیدا کرده‌اند (ابراهیمی، ۱۳۷۶: ۷۳). بر اساس بند «ج» ماده ۱ قانون پولی و بانکی کشور مصوب ۱۳۵۱، «تغییر برابری ریال نسبت به طلا به پیشنهاد بانک مرکزی ج.ا.ایران و موافقت وزیر امور اقتصادی و دارایی و تأیید هیئت وزیران و تصویب کمیسیون‌های دارایی مجلس شورای اسلامی است». همچنین بر اساس بند «و» ماده ۲ قانون پولی و بانکی کشور مصوب ۱۳۵۱، «مبلغ اسمی، جنس، رنگ، اندازه و نقشه و سایر مشخصات اسکناس‌ها و سکه‌های فلزی به پیشنهاد بانک مرکزی ج.ا.ایران و تصویب وزیر امور اقتصادی و دارایی ... تعیین خواهد گردید». از طرف دیگر بر اساس بند «ب» ماده ۳ قانون مذکور، میزان قوه ابراء سکه‌های فلزی رایج کشور توسط بانک مرکزی و با تأیید شورای پول و اعتبار، تعیین خواهد شد. اقتدار ارزشی اسکناس و مسکوک صرفاً ناشی از پشتوانه‌ای است که این مال دارد و بر اساس چنین پشتوانه‌ای است که قانون‌گذار در اسکناس و مسکوک، اعتبار ارزش و مالیت کرده است (عسکری، ۱۳۹۸: ۵۲)؛ بنابراین، دارنده اسکناس و مسکوک به عنوان دارنده مال اعتباری و جعلی که جعل ارزش آن توسط دولت انجام می‌پذیرد، قدرت خرید خاصی خواهد یافت که این قدرت خرید، الزاماً هم ارزش با مواد تشکیل‌دهنده فیزیکی اسکناس و سکه نیستند. به همین دلیل هم هست که گاهی اوقات، ارزش ذاتی مسکوکات، به مراتب بیش از ارزش اعتباری آن‌ها می‌شود. نکته مهم در این مورد این است که تعیین نسبت بین ارزش اسمی و ارزش واقعی پول نیز همچون تعیین مصادیق پول، در اختیار دولت (حاکمیت) است.

۱. برای دیدن آراء مختلف در این خصوص نک: عبداللهی، ۱۳۷۵.

۳-۱-۱. لزوم وجود پشتوانه برای پول

بررسی تاریخ پول نشان می‌دهد که پول، در دوران مختلف، دارای پشتوانه‌های مختلفی بوده است. در ابتدا وزن و عیار سکه‌های طلا و نقره، سپس ذخایر طلا و نقره و سنگ‌های قیمتی بانک یا دولت منتشرکننده پول، سپس، مجموعه ذخایر سنگ‌های قیمتی و اوراق بهادار و ارزش‌های خارجی و در نهایت قدرت تولید حقیقی یک کشور از کالاها و خدمات، منابع طبیعی و ذخایر زیرزمینی گوناگون و نیروهای فعال و متخصص (ریوار، ۱۳۶۹: ۹۶)؛ بنابراین داشتن پشتوانه دولتی، در شرایط فعلی یکی از اوصاف اصلی پول در نظام‌های حقوقی است. در نظام حقوقی ایران نیز بر اساس ماده ۵ قانون پولی و بانکی کشور، «الف) بانک مرکزی ایران باید برابر صد درصد اسکناس‌های منتشرشده همواره دارایی‌هایی به شرح زیر به‌عنوان پشتوانه در اختیار داشته باشد. ۱. طلا طبق ماده ۶، ۲. ارز طبق ماده ۷، ۳. اسناد و اوراق بهادار طبق مواد ۸ و ۹». باید توجه داشت برخلاف موارد مذکور در ماده ۵ قانون پولی و بانکی «بحث پشتوانه نه در ایران و نه در سایر کشورها به‌ویژه کشورهای پیشرفته دیگر به شکل سابق خود دنبال نمی‌شود و در محاسبات انتشار اسکناس توسط بانک مرکزی چندان مدنظر قرار نمی‌گیرد و امکان انتشار پول و قدرت آن به عوامل متعدد دیگری همچون میزان تولید ناخالص ملی نیز بستگی دارد» (سلطانی، ۱۳۹۸: ۲۷).

۳-۱-۲. خارجی بودن

بر اساس بند «پ» ماده ۱ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲، پول رایج کشورهای خارجی است؛ اضافه‌شدن وصف کشورهای خارجی به پول، حاکی از لزوم غیرایرانی بودن است. سؤالی که در این زمینه مطرح است این است که معیار تعلق به کشور خارجی چیست؟ آیا این تعلق به معنای تعلق به دولت و لزوم انتشار پول توسط دولت خارجی است یا صرف رواج یک پول در کشور خارجی، ولو اینکه توسط دولت آن کشور مورد تأیید نباشد را می‌توان از مصادیق ارز برشمرد؟ شاید از ظاهر بند «پ» ماده ۱ قانون مذکور این برداشت شود که صرف رواج یک پول در یک کشور خارجی، ولو آنکه مورد تأیید دولت آن کشور نباشد، برای ارز دانسته شدن آن پول بر اساس مقررات ایران کفایت می‌کند؛ اما شناخت احکام مرتبط با پول در مقررات موجود و منسوخ نشان می‌دهد که چنین تفسیری صحیح نیست؛ چراکه بر اساس ماده ۳ قانون پولی و بانکی کشور مصوب

۱. نتیجه این برداشت این خواهد بود که به‌عنوان مثال واحد پول عراق در زمان حکومت صدام حسین که با وجود عدم رواج قانونی در عراق، همچنان در برخی مناطق این کشور مورد مبادله قرار می‌گیرد، اگر در ایران مورد نقل و انتقال قرار گیرد، ارز محسوب شده و در خصوص آن احکام معاملات ارز جریان پیدا می‌کند.

۱۳۵۱، «امتیاز انتشار پول رایج کشور در انحصار دولت است و این امتیاز با رعایت مقررات این قانون منحصرأً به بانک مرکزی ایران واگذار می‌شود.» چنان که مشاهده می‌شود، قانون‌گذار ایران یکی از اوصاف پول را انتشار انحصاری آن توسط دولت بیان کرده است. لازم به توجه است که در متن ماده ۱۴ قانون بانکی و پولی مصوب ۱۳۳۹، از عبارت «امتیاز انتشار پول ایران در اختیار دولت است» استفاده شده بود که با تغییرات قانون در سال ۱۳۵۱، عبارت «انتشار پول رایج کشور در انحصار دولت است» جایگزین آن شد و از آنجا که قانون‌گذار در مقام بیان بوده است، طبیعتاً خواسته است که مبنای معتبر بودن پول را ارتباط آن با حاکمیت قرار دهد؛ اعم از آنکه یک پول مستقیماً توسط دولت ایجاد و مورد استفاده قرار گیرد و یا اینکه پول مستقیماً توسط دولت ایجاد نشود اما دولت، استفاده از آن را قانونی بداند؛^۱ اگرچه که ماده ۳ قانون پولی و بانکی ناظر به تعیین مرجع صالح انتشار پول در داخل کشور است اما تبیین‌کننده نگاه کلی نظام قانونی ایران در خصوص مرجع صالح انتشار قانون نیز هست. بنابراین باید گفت که بر اساس بند «پ» ماده ۱، منظور از «ارتباط پول با کشور خارجی»، ارتباط آن با دستگاه حاکمیتی و به نوعی انتشار پول توسط دولت کشور خارجی است. به همین جهت هم هست که در بند «ذ» ماده ۱۲۲ قانون امور گمرکی، اسکناس‌های خارجی از جریان قانونی افتاده، در زمره «کالاهای ممنوعه» قرار گرفته‌اند نه ارز، با اینکه ممکن است در میان مردم آن کشور، هنوز مورد دادوستد قرار گیرند.^۲

۳-۱. رایج بودن

وصف دیگری که در بند «پ» ماده ۲ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز در خصوص ارز ذکر شده است، لزوم رواج داشتن پول کشور خارجی است. به تعبیر دیگر قانون‌گذار با این قید خواسته است که پول‌های غیررایج را از مصادیق ارز خارج کرده و احکام نقل و انتقال ارز را در خصوص آن جاری نکند. فحوص در مقررات مربوطه نیز نشان می‌دهد که در جریان بودن پول نیز تابع اراده قانون‌گذار است و قانون‌گذار از قراردادهای جمعی یا گروهی برای استفاده از یک شیء به‌عنوان پول، حمایت نخواهد کرد. بر اساس بند «ب» ماده ۲ قانون پولی و بانکی کشور مصوب ۱۳۵۱، «تنها اسکناس و پول‌های فلزی که در تاریخ تصویب این قانون در جریان بوده است و یا به‌موجب این قانون انتشار

۱. به‌عنوان مثال کشورهای حوزه یورو، مستقیماً اقدام به انتشار پول واحد اروپا (یورو) نمی‌کنند اما استفاده از این پول را در کشورهای خود قانونی اعلام کرده‌اند.

۲. به‌عنوان مثال، پس از سرنگونی صدام حسین در عراق، دینار مربوط به زمان حکومت وی تا مدت‌ها مورد استفاده مردم بود.

می‌یابد جریان قانونی و قوه ابراء خواهند داشت.» در قوانین متعدد دیگر نیز به رواج «قانونی» تأکید شده است.^۱

۲. مصادیق ارزهای الکترونیکی

قانون‌گذار ایران، در سال ۱۳۹۲ و در حرکتی روبه‌جلو، مصادیق ارزهای الکترونیکی را به‌صراحت موردپذیرش قرار داده و آن را در زمره ارزهای قابل‌مبادله به‌شمار آورده است. بند «پ» ماده ۲ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز، «پول رایج کشورهای خارجی اعم از اسکناس، مسکوکات و سایر اسناد مکتوب یا الکترونیکی که در مبادلات مالی کاربرد دارند»، ارز می‌داند. در این بند، به سه ضابطه «پول بودن» و «رایج بودن» و «خارجی بودن» با توضیحات مورد اشاره، تأکید شده و در ادامه بند مذکور، به ذکر مصادیق متعددی از ارز پرداخته است که «اسناد الکترونیکی دارای کاربرد در مبادلات مالی» یکی از آنهاست. در تعریف ارز الکترونیکی گفته شده است: «ارزش ذخیره‌شده به‌صورت الکترونیکی در دستگاهی مانند کارت تراشه یا هارددیسک در رایانه شخصی» (CPMI, 2016: 22). در تعریف دیگری از ارز الکترونیکی آمده: «ارزش پولی ذخیره‌شده به‌صورت مغناطیسی که برای پرداخت وجه در هنگام دریافت کالا یا خدمت توسط صادرکننده، صادرشده و توسط شخص حقیقی یا حقوقی دیگری غیر از صادرکننده آن موردپذیرش قرارگرفته باشد» (Girasa, 2018: 8). آنچه مشخص است، اشتراک ارز و رمزارز در ویژگی «الکترونیکی بودن» است؛ پس الکترونیکی بودن، وجه متمایز مطلوبی برای تشخیص این دو مفهوم نیست لذا درج تعاریف متکثر از مفهوم ارز الکترونیک، اگرچه که در شناخت مصادیق آن کمک می‌کند اما وافی به مقصود نیست؛ آنچه در تشخیص مصادیق ارز الکترونیک در نظام حقوقی ایران مؤثر است، تطبیق مفهومی آن بر تعریف ارز در نظام تقنینی ایران است. مبتنی بر تعاریف ذکرشده از ارز الکترونیکی و نیز با ملحوظ دانستن ارکان تعریف ارز در نظام تقنینی ایران، می‌توان دو دسته عمده از ارزهای الکترونیکی را مورد اشاره قرار داد: پول الکترونیکی خارجی مبتنی بر کارت هوشمند (تراشه الکترونیکی) و پول الکترونیکی خارجی مبتنی بر نرم‌افزار رایانه‌ای.

۲-۱. پول الکترونیکی خارجی مبتنی بر کارت هوشمند

در تعریفی ساده و درعین‌حال عام، «کارت اعتباری، کارتی است که بانک یا مؤسسه اعتباری صادر می‌کند و به دارنده آن امکان می‌دهد کالا یا خدمتی را بدون پرداخت وجه نقد و فقط با ارائه این کارت خریداری کند؛ سپس بهای آن را طی مدت‌زمان مشخصی به صادرکننده کارت بپردازد» (موسویان، ۱۳۸۶: ۱۱۸). در این شیوه، یک حد اعتبار به کاربر اختصاص داده می‌شود که می‌تواند

۱. از جمله ماده ۱۲۲ قانون امور گمرکی مصوب ۱۳۹۰ که بدان اشاره شد.

از آن پولی را برای پرداخت قرض بگیرد. کارت اعتباری برای اولین بار در سال ۱۹۵۰ در ایالات متحده آمریکا به وجود آمد. شرکت داینرز با قراردادی مابین خود و چند رستوران اقدام به ایجاد سرویس پرداخت نمود، طوری که با ارائه کارت داینرز مشتریان می‌توانستند از سرویس رستوران استفاده نموده و در پایان ماه به شرکت نامبرده بدهی خود را پرداخت نمایند (Erlebacher, 74, 1991: 227). پول الکترونیکی مبتنی بر کارت، چهار عنصر دارد که عبارت‌اند از: دارنده کارت^۱، پذیرنده کارت^۲، صادرکننده کارت^۳، بانک پرداخت‌کننده^۴ و کارگزار تهاتر و تصفیه^۵. کارت‌های اعتباری دارای انواع مختلفی هستند همه آن‌ها در سه دسته تقسیم‌پذیرند: کارت‌های برداشت از موجودی و کارت‌های اعتباری تضمینی و کارت پیش‌پرداخت.

۱. (Card Holders) شخص حقیقی یا حقوقی که با دارا بودن شرایطی به صادرکننده کارت مراجعه و کارت اعتباری دریافت می‌کند با به‌وسیله آن بتواند بدون پرداخت پول نقد، کالا و خدمات موردنیاز خود را بخرد و بر طبق شرایط موردتوافق با صادرکننده، قیمت را به او پرداخت نماید.
۲. کلیه مراکز تجاری، خدماتی و مالی که بر اساس قرارداد منعقد با صادرکننده کارت، متعهد می‌شوند تا در صورت مراجعه دارندگان کارت، کالا و خدمات موردنیاز آنان را در برابر کارت ارائه نموده و سپس طبق قراردادی که با صادرکننده دارند، نسبت به تسویه وجوه با او اقدام نمایند.
۳. (Merchant) شخصی است که به انتشار کارت اعتباری اقدام کرده و بر طبق ضوابط خاص، آن را در اختیار مشتریان خود قرار می‌دهد. از طرف دیگر صادرکننده بانک، قراردادهایی را با مراکز تجاری، خدماتی و مالی دیگر منعقد می‌کند و رضایت آن‌ها را برای ارائه خدمات به مشتریان معرفی شده توسط خود اخذ می‌کند و حسب ضوابطی، صادرکننده نسبت به پرداخت وجوه به ایشان اقدام کند. اگرچه که برخی، صادرکننده کارت را منحصر در بانک یا موسسه اعتباری دانسته‌اند اما باید گفت که صدور کارت اعتباری، از نظر ماهوی امری وابسته به شخصیت خاص نیست و سایر شرکت‌های ارائه‌کننده خدمات اعتباری نیز در این زمره هستند.
۴. بانکی است که با عقد قرارداد با پذیرنده کارت متعهد می‌شود که در صورت انجام معامله با دارنده کارت، طبق شرایط و دستورالعمل‌های ابلاغی پس از کسر کارمزد نسبت به بستن‌کار کردن حساب وی اقدام نماید. در حقیقت بانک پرداخت‌کننده، نقش واسطه پرداخت را بین بانک صادرکننده کارت و پذیرنده ایفا می‌کند.
۵. گاه ارائه‌کننده خدمات کارت اعتباری، قصد گسترش دایره خدمات خود به سطح کشور یا حتی فراتر از کشور دارند. در این شرایط نیازمند به همکاری یک یا چند مؤسسه اعتباری (اعم از بانکی و اعتباری) را دارد که نقش واسطه را به‌خصوص در تسویه‌های بین‌المللی ایفا کند. در این موارد، بانک واسطه با پذیرنده کارت (کسانی که صادرکننده کارت را نمی‌شناسند یا با وی قراردادی ندارند) قرارداد می‌بندد تا در برابر اسناد دریافتی طبق مقررات پس از کسر کارمزد، حساب وی را بستن‌کار کند و سپس طبق قراردادی که با صادرکننده کارت دارد از وی بگیرد.

۲-۱-۱. کارت‌های برداشت از موجودی^۱

کارت‌های نقدی به حساب بانکی متصل هستند و دارنده کارت می‌تواند تنها از موجودی کارت استفاده کند؛ بنابراین اساساً باید موجودی کارت، به حدی باشد که بتوان یک خرید با آن مبلغ انجام داد. دبیت کارت را که در برخی موارد کارت نقدی^۲ نیز می‌نامند در زمره این کارت‌ها هست. در این حالت با سازوکار پیچیده‌ای که بین بانک‌ها وجود دارد، پول مستقیماً از حساب بانکی متعلق به صاحب حساب کسر شده و به حساب فروشنده واریز می‌شود و حساب بین بانک‌ها معمولاً با تهاتر و به صورت آنی تصفیه می‌شود.

۲-۱-۲. کارت‌های اعتباری تضمینی^۳

کارت‌های اعتباری تضمینی نوعی کارت هستند که به حساب بانکی متصل هستند و دارنده کارت می‌تواند حتی بالاتر از موجودی کارت، خرید انجام دهد. به خاطر امکان استفاده از اعتبار کارت، به این کارت‌ها، کارت‌های اعتباری می‌گویند. بانک صادرکننده بر اساس معیارهای مختلفی که وجود دارد، سقف استفاده از اعتبار را تعیین می‌کند. فیش حقوقی، درآمدهای فرد، صورت‌های مالی و مالیاتی و غیره. به علت استفاده از اعتبار کارت، برای صدور این کارت‌ها سختگیری‌های زیادی انجام می‌شود. مثلاً یک بانک تنها به کسانی که شهروند آن کشور باشند، کارت اعتباری ارائه می‌کند. در این روش، دارنده کارت، ماهانه یا به صورت چند ماه یک‌بار، باید نسبت به تصفیه بدهی خود به ارائه‌دهنده کارت بانکی اقدام نماید.

۲-۱-۳. کارت‌های اعتباری پیش‌پرداخت^۴

کارت‌های پیش‌پرداخت به حساب بانکی متصل نیستند و موجودی آن به اعتبار بانک صادرکننده آن در داخل کارت قرار می‌گیرد. نوع شناخته‌شده این کارت‌ها در ایران همان کارت‌های هدیه^۵ هستند که تقریباً تمامی بانک‌های ایرانی ارائه می‌کنند.

۲-۲. پول الکترونیکی خارجی مبتنی بر نرم‌افزار رایانه‌ای

این نوع از ارز توسط مؤسسات و بانک‌های جهان و یا حداقل یک یا چند کشور به رسمیت شناخته شده و از جانب آن‌ها پشتیبانی می‌شود. این قسم از ارز، قابل شناسایی و ردیابی است همچون

1. Debit Card
2. Cash Card
3. Credit Card
4. Prepaid Card
5. Gift Card

پرفکت مانی^۱، وب مانی^۲ و... از جمله عناصر و اوصاف چنین پول‌های الکترونیکی، می‌توان به وجود بانک یا مؤسسه بازکننده حساب در اینترنت، دارنده حساب اینترنتی، شرکت مسئول هماهنگی بانک‌ها و تسویه حساب بین آن‌ها و بانکی که پول به آن واریز می‌شود (اعم از اینکه همان بانک بازکننده حساب اینترنتی باشد یا غیر آن) اشاره نمود. شبکه شتاب در ایران را می‌توان از مصادیق داخلی چنین پول‌هایی دانست.

۳. مفهوم رمز ارز

ارز مجازی یا رمزارز، آخرین مرحله در سیر تکوین پول است که در پی بی‌اعتمادی به دولت‌ها شکل گرفت و باید آن را انقلابی در تاریخ پول دانست؛ چراکه پشتوانه آن، نه کالای خاصی است و نه دولتی آن را ضمانت کرده است؛ بلکه این نوع پول کاملاً خصوصی با پشتوانه حل الگوریتم‌های ریاضی هست و تولید و نقل و انتقالات آن همه در بستر شبکه‌های کامپیوتری و به صورت الکترونیکی و مجازی رخ می‌دهد (نواب‌پور، ۱۳۹۷: ۱۵). از این حیث، ارز مجازی الکترونیکی غیرقابل شناسایی، کارکردی دقیقاً مشابه با ارز کاغذی دارد که در دست هر کس باشد، مالک آن محسوب می‌شود. از جمله ارزهای الکترونیکی غیرقابل شناسایی، می‌توان به بیت کوین^۳، لایت کوین^۴، پیر کوین^۵ و تاگ کوین^۶ اشاره نمود. این ابزار پرداخت برخلاف ارزهای الکترونیکی برای هیچ حکومت و سازمانی شناخته شده و نظارت پذیر نیست کاملاً مخفی و غیروابسته به نظام مالی کشورها است؛ به تعبیر دیگر این پول نه معادل فیزیکی دارد و نه پشتوانه قانونی. به همین دلیل معمولاً کشورها در شناسایی این پول‌ها از خود مقاومت نشان می‌دهند یا در تلاش‌اند که پول مورد تأیید و نظارت خود را جایگزین رمزارز نمایند در حالی که مخترعان رمزارزها و فعالان مالی، روز به روز به دنبال ترقی و گسترش این پول‌اند.

در خصوص رمزارز، تعاریف متعددی بیان شده است. به نظر برخی، «ارز مجازی نوعی پول است که به شیوه مجازی از فعالیت‌های مجازی یا برای فعالیت‌های مجازی توسط اعضای مجازی

۱. پرفکت مانی (Perfect Money) که به صورت کوتاه شده به شکل PM نوشته می‌شود، در سال ۲۰۰۷ بنیان‌گذاری شد و یک شرکت ثبت شده در پاناما هست که البته مرکز آن در زوریخ سوئیس است. استفاده از خدمات پرفکت مانی، منوط به افتتاح حساب بانکی و شارژ آن هست و شرکت مذکور معادل مبلغ شارژ شده، اعطای اعتبار می‌کند.

۲. شرکت ارائه خدمات پرداخت بین‌المللی وبمانی (Web Money)، از سال ۱۹۹۸ اقدام به ارائه خدمات مالی نموده است که از نظر عملکردی شبیه به پرفکت مانی است و مورد تأیید بانک مرکزی روسیه

3. Bitcoin
4. Litecoin
5. Peercoin
6. Dogcoin

یک جامعه مجازی ساخته شده است» (Guo & chow, 2008: 2). بانک مرکزی اروپا در گزارش اکتبر ۲۰۱۲ خود، ارز مجازی را، نوعی پول دیجیتال و غیرقانونی می‌داند که به وسیله توسعه دارندگان آن صادر و کنترل می‌شود و توسط اعضا و کاربران یک جامعه مجازی مورد پذیرش و استفاده قرار می‌گیرد (EBC, virtual currency schemes, 2012: 13). این در حالی است که صندوق بین‌المللی پول، در تعریف پول مجازی آن را «نشان‌گران دیجیتال ارزش» یاد می‌کند که توسط توسعه‌دهندگان خصوصی ایجاد شده و در میان آنان، به عنوان واحد ارزش در نظر گرفته می‌شود (dong & others, 2016: 7). در تعریفی دیگر که گروه ویژه اقدام مالی^۱ بیان کرده، تمامی اوصاف اساسی پول فیزیکی را به این پول نیز تسری داده و تنها یک وجه ممیزه بین پول مجازی و فیزیکی برمی‌شمارد و آن عدم تبعیت پول مجازی از قواعد و مقررات کشورهاست. بر اساس این تعریف، «پول مجازی چیزی است که به صورت دیجیتال و به عنوان ابزار مبادله، واحد سنجش ارزش، یا ذخیره ارزش، موضوع تجارت یا استفاده قرار می‌گیرد اما در هیچ نظام قانون‌گذاری مورد پذیرش قرار نگرفته است» (FATF Report, 2014: 4). شبکه جرایم مالی آمریکا^۲، در تعریف خود از پول مجازی، آن را «یک واسط مبادلات می‌داند که در برخی موارد عملکرد ارز را دارد اما تمامی مشخصات ارز واقعی را ندارد و در هیچ حکمی در جایگاه ارز یا پول قانونی قرار نخواهد گرفت» (Financial Crimes Enforcement Network guidance: 2013).

با اشاره به تعاریف ذکر شده، مشخص است که مهم‌ترین ویژگی ارزهای مجازی، عدم وابستگی آن‌ها به نظام متمرکز مالی کشورها و به تعبیری عدم تبعیت این ارزها از قواعد تعیین شده توسط بانک مرکزی کشورهاست؛ با این تفاوت که در برخی تعاریف همچون تعریف نظام قانون‌گذاری ایالات متحده آمریکا، ارز مجازی از قبیل بیت کوین یا موارد مشابه، به مثابه پول واقعی در نظر گرفته نمی‌شوند و آن‌ها را بیشتر دارایی و مال در نظر می‌گیرد و قواعد راجع به آن را در خصوص این ارزهای مجازی جاری می‌نماید. نتیجه آنکه در آمریکا استفاده از بیت کوین و ابزارهای مالی مشابه برای مقاصد قانونی مانند خرید و فروش و مبادله آن با دلار آمریکا برای کاربران آن آزاد است اما برای تولیدکنندگان، مبادله‌کنندگان و کسب‌وکارهای مرتبط با بیت کوین، قوانین بسیار دقیقی اعمال می‌شود (مهدوی و یگانه، ۱۳۹۷: ۲۲)^۳؛ و در برخی تعاریف همچون تعریف گروه ویژه اقدام مالی، ارز مجازی، کارکردهای پول را دارد اما به صورت غیرقانونی. با فهم تعاریف مختلف از رمزارز یا ارز

1. Financial Action Task Force (FATF)
2. Financial Crimes Enforcement Network

۳. برای اطلاع از تاریخچه ارزهای دیجیتال (نک: سیاری، ۱۳۹۷؛ اسکات، ۱۳۹۷؛ سیدحسینی و دعایی ۱۳۹۳).

مجازی، حال ضروری است که مصادیق آن نیز تبیین گردد تا بتوان به نحو مطلوب به نسبت مفهومی آن با ارز الکترونیک، پی برد.

۴. مصادیق ارزهای مجازی

ارزهای مجازی، به اقسام مختلف قابل دسته‌بندی هستند اما دو دسته‌بندی، نسبت به سایرین از اهمیت بیشتری برخوردار است که ذیلاً مورد توجه قرار می‌گیرد:

۱-۳. ارز مجازی وابسته

ارز مجازی متمرکز تابع نظامی است که در این نظام، انجام معاملات بین کاربران نیاز به تأیید یک ناظر دارد و در صورت عدم تأیید، معاملات صورت نمی‌گیرد. در این نظام، ارز مجازی توسط ارزهای سنتی پشتیبانی می‌شود و پول‌ها توسط شرکتی خاص ارائه و پشتیبانی می‌شود و کیف پول آن نیز فقط بر روی یک یا چند سایت مخصوص قابل دسترسی است. از جمله پول‌های مجازی تابع این نظام باید به دلار لیندن^۱ و پی‌پال^۲ اشاره کرد.

۲-۳. ارز مجازی غیر وابسته

پول مجازی غیر متمرکز تابع نظامی است که در آن، معاملات از طریق شبکه‌ای از کاربرها تأیید و انجام می‌شود که برای تأیید و انجام این معاملات، هر کاربر باید اقداماتی را انجام دهد. در پول‌های مجازی غیر متمرکز، مانند بیت‌کوین، پشتوانه ارزهای دیگر وجود ندارد و بدون واسطه و به صورت کاملاً یکتا فعالیت می‌کنند و واحدهای آن نیز به صورت غیر متمرکز استخراج و توزیع می‌شود.

۳-۳. ارز مجازی برای خرید کالا و خدمات مجازی

این پول‌ها صرفاً برای کاربران دنیای مجازی، بر اساس مقدار کار مجازی کاربر و قابل مبادله تنها در همان شبکه است؛ یعنی اشخاص این پول را صرفاً برای استفاده در فضای مجازی مورد استفاده قرار می‌دهند و تصور تبدیل این پول به پول حقیقی، تصویری باطل است. نمونه آن، پول مجازی ویکی^۳ است که صرفاً برای بازی‌های مجازی و شرط‌بندی و قمار اینترنتی مورد استفاده قرار می‌گیرد و قابل تبدیل به پول واقعی نیست.

۴-۳. ارز مجازی برای خرید کالا و خدمات در دنیای حقیقی و مجازی

با این ارز می‌توان کالاها و خدمات را در دو دنیای حقیقی و مجازی خریداری نمود. منشأ تولید و خرید ارز دنیای مجازی است و کاربران دنیای مجازی می‌توانند به واسطه آن، کالاها و خدمات

1. Linden Dollars
2. PayPal
3. Weiqi

موردنیاز خود را از دنیای حقیقی و مجازی تأمین نمایند. نمونه این ارزها، ایسباکس^۱ است. اگرچه که این ارز برخلاف ارز موضوع بند قبل، برای تأمین نیازهای مادی، علاوه بر نیازهای مجازی مورد استفاده قرار می‌گیرد اما وجه مشترک این دو آن است که قابل تبدیل به پول حقیقی نیستند یعنی نمی‌توان با دادن مابه‌ازای پول فیزیکی، این ارزها را تملک کرد؛ بلکه باید این ارز را همچون ارز قبلی، در فضای مجازی تولید کرد و مورد استفاده و مبادله قرارداد.

۳-۵. ارز مجازی برای خرید کالا و خدمات دنیای مجازی با امکان تأمین پول در دنیای حقیقی

در این نمونه، کاربر دنیای مجازی با استفاده از پول حقیقی می‌تواند نسبت به تهیه ارز مجازی اقدام و از طریق آن کالا و خدمات موردنیاز خود را از دنیای مجازی خریداری کند. در واقع، این مدل، توسعه مدل پیشین است و در تعامل با دنیای حقیقی بیشتر شده است. نمونه این پول، واو^۲ و کیوبی کوین^۳ است.

۳-۶. ارز مجازی با قابلیت تبدیل دوطرفه و امکان استفاده در دنیای حقیقی

این پول قابلیت تبدیل به پول‌های حقیقی و بالعکس را دارد و از آن برای خرید کالا و خدمات حقیقی و مجازی می‌توان بهره گرفت. این نمونه رشدیافته‌ترین نمود پول‌های مجازی است و بلوغ پول‌های مجازی را نشان می‌دهد (Guo & Chow, 2008: 4).

۴. مقایسه مفهوم ارز و رمزارز

در تبیین مفهوم ارز، مستند به بند «پ» ماده ۱ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲ مشخص شد که در تعریف ارز، وجود سه رکن اساسی «پول بودن»، «رایج بودن» و «خارجی بودن» ضروری است. برای تطبیق مفهوم و به تبع آن شمول احکام ارز بر رمزارز، باید دید که آیا این سه رکن در خصوص رمزارز نیز جاری است یا خیر؟

در مورد رکن نخست یعنی پول بودن، خواه بر این نظر باشیم که نقش دولت، انشای پول بودن در خصوص یک مال منقول و جعل مفهومی آن است و خواه قائل به این باشیم که پول، مفهومی است متعارف بین اشخاص در جامعه که نقش حکومت، شناسایی، حمایت و رسمیت بخشیدن به آن است، در هر دو صورت در شرایط فعلی در نظام قانونی ایران، آنچه به عنوان رمزارز شناخته می‌شود، مصداق پول نیست^۴؛ چراکه ارکان قانونی مؤثر در تعریف پول همچون داشتن پشتوانه و تعیین مصداق آن توسط قانون‌گذار در این نوع ابزار مبادله مفقود است، سیر تاریخی پیدایش این ابزار پرداخت نیز گویای چنین

1. AceBucks
2. WOW
3. QBCoin

۴. چنان‌که بیان شد، پول محسوب نشدن، ملازمه‌ای با ممنوعیت معامله ندارد.

مطلبی است. فلسفه وجودی ارزهای مجازی، فرار از مقررات دست‌وپا گیر حکومت‌ها در خصوص نقل و انتقال وجوه، افزایش سرعت نقل و انتقال ارزش، عدم پرداخت مالیات، مقابله با شفافیت و... بوده که همگی در تعارض با دخالت دولت‌ها در جعل مفهوم پول است. اگرچه که در نظام مقرراتی ایران، نخستین بار هیئت وزیران در مصوبه شماره ۵۸۱۴۴/ت/۵۵۶۳۷ هـ مورخ ۱۳۹۸/۰۵/۰۶، اقدام به صدور تصویب‌نامه در خصوص استفاده از رمزارزها نمود و در تبصره ماده ۶ به امکان صدور (فروش خارجی) رمزارزها به شرط بازگردانی ارزش حاصل از فروش آن با رعایت ضوابط بانک مرکزی نمود، اما واقعیت این است که این نوع ضابطه‌گذاری، مصداق جعل رمزارز یا شناسایی آن به عنوان پول در نظام قانونی ایران نیست؛ چراکه چنین حقی، منحصرأ در اختیار قوه مقننه است^۱ و در خصوص آنچه به عنوان رمزارز شناخته می‌شود، تاکنون مقرره‌ای قانونی مبنی بر شمول احکام پول در خصوص این وسایل پرداخت به تصویب نرسیده است.

در مورد رکن دوم و سوم که «رواج داشتن» در «کشورهای خارجی» است، باید گفت که رواج داشتن مفهومی عرفی است اما چنان که بیان شد، در نظام قانونی ایران، منظور از رواج، رواج قانونی است؛ یعنی پولی که از نظر قانونی رواج آن مورد پذیرش قرار گرفته است. هم‌اکنون بیش از ۱۵۰۰ نوع رمزارز وجود دارد که با توجه به سیستم تولید و استخراجی که برای هر یک از آنها وجود دارد، در نهایت میزان تولید مشخص و محدودی دارد (میرزاخانی و سعدی، ۱۳۹۷: ۷۵)؛ اما با این حال چرخش همین میزان مشخص و محدود از ارزهای مجازی در میان استفاده‌کنندگان آن، عرفاً مصداق رواج داشتن است؛ اما بر اساس ماده ۲ قانون پولی و بانکی کشور، رواجی که مدنظر قانون‌گذار ایران است، رواجی است که از جانب قوه قانونی کشور و به عنوان پول به رسمیت شناخته شده باشد که این مورد در خصوص رمزارزها مفقود است.

رویه عملی کشورهای مختلف در خصوص تسری دادن مفهوم ارز بر آنچه به عنوان رمزارز شناخته می‌شود نیز حاکی از آن است که نه تنها مواجهه این کشورها با رمزارز، همچون مواجهه با ارز و پول رایج این کشورها نیست؛ بلکه در مواردی که از این ابزارهای پرداخت به جای پول ملی کشورها استفاده شود، اشخاص دخیل با مجازات‌هایی نیز مواجه می‌شوند. به عنوان مثال مارس ۲۰۱۴، مرکز خدمات درآمدی داخلی ایالات متحده آمریکا^۲ که وظیفه مقررگذاری در حوزه مالیات را دارد، از بیت کوین به عنوان رایج‌ترین رمزارز موجود به عنوان یک دارایی نام می‌برد که قواعد و مقررات مربوط

۱. نک: مواد ۱ و ۲ قانون پولی و بانکی کشور مصوب ۱۳۵۱.

به دارایی از جمله شمول مالیات بر آن حاکم است و ارز به حساب نمی‌آید (U.S. Internal Revenue Service, Letter, No. 2016-0036: 2016) و قانون‌گذار آمریکایی، استفاده‌کنندگان از این ابزارهای پرداخت را که بدون اخذ مجوزهای لازم، اقدام به فعالیت در این حوزه نمایند مشمول قانون ممنوعیت انتقال پول بدون مجوز مشاغل می‌داند. بر اساس بند «الف» ماده ۱۸ این قانون، «هر کس آگاهانه اداره، کنترل، مدیریت، نظارت، هدایت یا مالکیت تمام یا بخشی از یک کسب‌وکار انتقال پول بدون مجوز را به‌عهده بگیرد، به جزای نقدی مندرج در این قانون یا حبس بیش از ۵ سال و یا هر دو مجازات، محکوم خواهد شد». بانک مرکزی چین نیز بر کالا بودن بیت‌کوین تأکید دارد و بیت‌کوین را کالای مجازی خاص می‌داند که جایگاه حقوقی معادل ارز ندارد و نباید به‌عنوان ارز در بازار جریان یابد؛ زیرا توسط یک مرجع پولی منتشر نمی‌شود (Yulu & Lee: 2017). در آلمان نیز بیت‌کوین به‌عنوان یک دارایی مالیات‌پذیر مورد شناسایی قرار گرفته است و به آن، ابزار مالی جدید و یک واحد ارزش اطلاق می‌شود (Brito and Castillo, 2013: 71). برخی دیگر از کشورها همچون ویتنام و ایسلند، استفاده از بیت‌کوین را به‌طور کلی ممنوع اعلام کرده‌اند (روشن و دیگران، ۱۳۹۷: ۵۷). بانک مرکزی اروپا اگرچه پس از مطالعات موردی، در گزارش رسمی سالانه خود با موضوع ارزهای مجازی در اکتبر ۲۰۱۲، چنین نتیجه گرفت که ارزهای مجازی به‌شرط آنکه در یک سطح نسبتاً پایین بمانند خطری برای ثبات قیمت ایجاد نمی‌کنند (ECB Virtual Currency Schemes, 2015: 47)؛ اما همین مرجع در سال ۲۰۱۵ و به دلیل گسترش استفاده از رمزارزها در این اتحادیه، به‌صراحت از تأثیر افزونی استفاده از این ابزارهای پرداخت بر کاهش اعتبار بانک‌های مرکزی گفت و از عدم هماهنگی کشورهای عضو از اخذ رویه واحد در اعلان هشدارها، وضع مقررات و عدم نظارت انتقاد کرد (ECB Virtual Currency Schemes, 2015: 32). از موارد مذکور این نتیجه حاصل می‌شود که اولاً ارزهای مجازی در نظام قانونی اکثر کشورها، به‌عنوان پول در نظر گرفته نمی‌شود و ثانیاً کشورها، درصدد آن هستند تا با وضع قوانینی، نسبت به تحدید استفاده از این ابزارهای پرداخت به‌عنوان پول اقدام نمایند.

نتیجه

در نظام قانون‌گذاری ایران، تعریف قانونی ارز، مفهومی نوپا و دربردارنده سه رکن پول بودن، رایج بودن و تعلق به کشور خارجی است. این اراده قانون‌گذار است که مشخص می‌کند به کدام مال منقول پول اطلاق شود و به کدام مال نشود (خواه معتقد به انشایی بودن این اراده باشیم و خواه معتقد به اخباری بودن آن). همچنین منظور از رواج داشتن پول در یک کشور خارجی، شناسایی آن پول توسط نظام حاکم بر کشور منتشرکننده و همچنین رواج قانونی در آن کشور است. با این تعبیر

رمزارها، پول نیستند؛ چراکه در نظام قانونی ما به‌عنوان پول شناخته نشده‌اند و رایج نیستند، به این علت که قانون‌گذار ایران، رواج آن‌ها را به رسمیت نشناخته و خارجی نیستند. از نظر قانونی، شرط خارجی محسوب‌شدن، انتساب به حاکمیت یک کشور خارجی است و از طرفی اکثر کشورهای خارجی نیز به ارز نبودن این دارایی‌ها اذعان دارند؛ بنابراین در شرایط کنونی، نسبت بین ارز مورد تعریف قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲ و آنچه امروزه به‌عنوان رمزارز شناخته می‌شود، از میان نسب اربعه نسبت تباین است. بدین ترتیب، هیچ‌یک از مصادیق رمزارز، ذیل تعریف ارز موضوع قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز و به‌تبع آن احکام صادره در قانون مذکور و سایر قوانین و مقررات مربوط به ارز نمی‌گنجد و طبیعتاً مشمول ممنوعیت‌های مربوط به نقل و انتقال ارز همچون ممنوعیت معاملات ارز بدون اخذ مجوز از بانک مرکزی و بدون رعایت ضوابط تعیینی دولت (بند خ ماده ۲ قانون مبارزه با قاچاق کالا و ارز مصوب ۱۳۹۲) نمی‌شوند. وجود مجازات‌های سنگین برای نقل و انتقال ارز به‌صورت غیرمجاز و عدم وجود ضمانت‌اجرای قانونی برای نقل و انتقال رمزارها، با وجود وحدت کارکرد این دو به‌عنوان ابزار پرداخت و نیز ریسک روزافزون سوء بهره‌برداری از رمزارها در اقتصاد کشور، حاکی از عدم تناسب مقرره‌گذاری در این حوزه است که باید مورد توجه قانون‌گذار ایران قرار گیرد. تصویب فوری ماده‌واحد‌ای قانونی به‌منظور تسری احکام نقل و انتقال ارز بر رمزارها به‌صورت موقت و نیز تدوین قانون جامع در حوزه رمزارز به‌منظور تبیین قواعد مربوط به استخراج و نقل و انتقال رمزارز، به‌عنوان راهکاری بلندمدت، می‌تواند به سردرگمی‌های موجود در این خصوص، پایان دهد.

منابع

فارسی

- ابراهیمی، محمدحسین (۱۳۷۶)، پول، بانک، صرافی، قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
- اسکات، تپ (۱۳۹۷)، انقلاب بلاک چین، ترجمه مازیار معتمدی، تهران: انتشارات صفحه سفید.
- امینی، منصور و حمید میری (۱۳۹۳)، «داده‌های الکترونیکی به مانند پول»، مجله علمی-پژوهشی تحقیقات حقوقی، ویژه‌نامه شماره ۱۶.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۸۷)، مبسوط در ترمینولوژی، جلد اول، تهران: انتشارات گنج دانش.
- خردمند، محسن (۱۳۹۸)، «بررسی فقهی استخراج و مبادله رمز ارزها با تمرکز بر شبکه بیت کوین»، مجله علمی-پژوهشی معرفت اقتصاد اسلامی، سال دهم، شماره دوم.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۲)، لغت‌نامه دهخدا، انتشارات دانشگاه تهران، جلد اول، ص ۱۵۳۴.
- روشن، محمد، مصطفی مظفری و حانیه میرزایی (۱۳۹۷). «بررسی وضعیت فقهی حقوقی بیت کوین»، فصلنامه علمی پژوهشی تحقیقات حقوقی، دوره ۲۲، شماره ۸۷.
- ریوار، ژان (۱۳۶۹)، تاریخ بانک و بانکداری، ترجمه شیرین هشترودی، تهران، سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- سلطانی، محمد (۱۳۹۸)، حقوق بانکی، تهران: انتشارات میزان.
- سلیمانی پور، محمد مهدی، حامد سلطانی نژاد و مهدی پورمطهر (۱۳۹۶)، «بررسی فقهی پول مجازی»، مجله علمی-پژوهشی تحقیقات مالی اسلامی، سال ششم، شماره ۱۲.
- سیاری، فائقه (۱۳۹۷)، بیت کوین؛ اولین رمز ارز غیر متمرکز و موفق جهان، یزد، انتشارات تفکر طلایی..
- سیاری، فائقه (۱۳۹۷)، بیت کوین؛ اولین رمز ارز غیر متمرکز و موفق جهان، یزد: انتشارات تفکر طلایی.
- سیدحسینی، میرثمیم و میثم داعی (۱۳۹۳)، بیت کوین، نخستین پول مجازی، تهران: سازمان بورس و اوراق بهادار، مدیریت پژوهش، توسعه و مطالعات اسلامی.
- عبداللهی، محمود (۱۳۷۵)، مبانی فقهی اقتصاد اسلامی، چاپ نخست، قم: انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- قرائی، فیاض (۱۳۸۵)، «پول و احکام فقهی آن»، مجله علمی پژوهشی مقالات و بررسی‌ها، دفتر ۸۰.
- عسکری، سجاد (۱۳۹۸)، مبانی و قواعد نقل و انتقال ارز-بررسی فقهی حقوقی، تهران: انتشارات مجد.
- عمید، حسن (۱۳۸۹)، فرهنگ فارسی عمید، انتشارات اشجع، تهران، جلد اول.
- خوبی، سیدابوالقاسم (۱۳۸۵)، رساله توضیح المسائل، قم: انتشارات علمیه.
- معین، محمد (۱۳۷۶)، فرهنگ فارسی، چاپ نخست، تهران: انتشارات امیرکبیر، واژه پول.
- مطهری، مرتضی (۱۳۶۸)، ربا، بانک، بیمه، چاپ نخست، تهران: انتشارات صدرا.
- موسویان، سیدعباس (۱۳۸۶)، «طراحی کارتهای اعتباری در بانکداری بدون ربا بر اساس بیع مرابحه»، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، سال هفتم، شماره ۴۶.
- مهدوی، احسان و محمد یگانه آبکنار (۱۳۹۷)، آشنایی با مفاهیم بیت کوین و ارزهای مجازی، تهران: انتشارات آراد کتاب.

- میرزاخانی، رضا و حسینعلی سعدی (۱۳۹۷). «بیت کوین و ماهیت مالی-فقهی پول مجازی»، دوفصلنامه علمی-پژوهشی جستارهای اقتصادی ایران، سال پانزدهم، شماره ۳۰.
- هاشمی شاهرودی، سید محمود (۱۳۷۴)، فقه اهل بیت، دایره المعارف فقه اسلامی، سال نخست، ش ۲.
- یوسفی، احمدعلی (۱۳۷۷)، ماهیت پول و راهبردهای فقهی و اقتصادی آن، قم: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- نوابپور، علیرضا (۱۳۹۷)، تحلیل فقهی کارکردهای پولهای رمزنگاری شده، پایان نامه برای دریافت کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام.

عربی

- اردبیلی، احمد بن محمد (۱۴۰۳ق)، مجمع الفائدة و البرهان فی شرح إرشاد الأذهان، چهارده جلد، جلد هشتم، چاپ نخست، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- انصاری، مرتضی بن محمد (۱۴۱۵ق)، کتاب المکاسب، ۶ جلد، چاپ نخست، جلد نخست، قم: کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری.
- زعتری، علاءالدین محمود (۱۹۹۶م)، النقود، وظائفها الاساسیه و احکامها الشرعیه، دار قتیبه لطباعة و النشر.
- شهید ثانی، زین الدین بن علی (۱۴۱۰ق)، الروضة البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة، ۱۰ جلد، جلد سوم، چاپ نخست، قم: کتابفروشی داور.
- حائری، کاظم (۱۳۶۹ش)، الاوراق المالیة الاعتباریه، مشهد: بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی.

انگلیسی

- CPMI (The Committee on Payments and Market Infrastructures) (2016), A **glossary of terms used in payments and settlement systems**, available at: https://www.bis.org/cpmi/glossary_030301.pdf.
- **Crimes AND Criminal Procedure Code** (18 U.S. Code Title 18), 1960, available at: [https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1960Erlebacher,A\(1991\)](https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1960Erlebacher,A(1991)).
- Dong He, Karl Habermeier, Ross Leckow, Vikram Kyriakos-Saad, Hiroko Oura, Tahsin Saadi Sedik, Natalia Stetsenko, Concepcion Verdugo-Yepes, (2016), **Virtual Currencies and Beyond: Initial Considerations**, Initial Considerations, IMF Discussion Note SDN/16/03.
- European Central Bank, **Virtual Currency Schemes**, Oct. 2012, available at: <http://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemes201210en>.
- European Central Bank, **Virtual currency schemes – a further analysis**, Feb. 2015, available at: <http://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemesen.pdf>
- Geva, Benjamin and Muharem Kianief, (2015), **Reimaging E-MoneyL Its Conceptual Unity with other Retail Payment System** (January 2015) available at: https://www.imf.org/external/np/leg/../bg_mk.pdf > p.5:
- **Financial Crimes Enforcement Network guidance** (2013), available at: <https://www.fincen.gov/sites/default/files/shared/FIN-2013-G001.pdf>

- Girasa, Rosario (2018), Regulation of Cryptocurrencies and Blockchain Technologies, National and International Perspectives, Lubin School of Business, Pace University, Pleasantville, NY, USA.
- Guo, J. & Chow, A. (2008), Virtual Money Systems: a Phenomenal Analysis. In E-Commerce Technology and the Fifth IEEE Conference on Enterprise Computing, E-Commerce and E-Services, 2008 10th IEEE Conference on, 267-272. IEEE.
- Jerry Brito and Andrea Castillo And Spencer E. Ante, (2013), **Bitcoin Startups Begin to Attract. Real Cash**, Wall Street Journal, May8, 2013.
- Kleiner, Caroin (2012), **Mann on the Legal Aspect of Money**, Oxford University Press, 17th edition, 2012.
- **U.S. Internal Revenue Service, Letter**, No. 2016-0036, March 30, 2016, available at:
<https://www.irs.gov/pub/irs-wd/16-0036.pdf>
- yulu Yilun Chen and Justina Lee, (2017), **Bitcoin Tumbles as PBOC Declares Initial Coin Offerings Illegal**, Bloomberg, Sept. 4, 2017.

